شاپا چاپی: ۶۸۸۱-۲۰۰۸
شاپا الکترونیکی: ۱۰۲۲-۲۸۲۱
ادبیات پایداری
دانشگاه شهید باهنر کرمان

A Comparative Reading of Linguistic Functions in Jaber Al-Jaberi and Mohammad Kazem Kazemi's Poems of Resistance, Based on Roman Jacobsen's Communication Theory*

Maryam Jalali Nejad [۱]
Yahya Marof [۲]✉
Ali Salimi [۳]
Jahangir Amiri [٤]

Abstract

۱. Introduction

The structural elements of the verbal process appear in the message as different roles or functions that shape the nature and structure of the speech. Communication theory is one of the most coherent plans of speech act proposed by Roman Jacobsen, a Russian formalist and theorist. Jacobsen's communication model begins with six formative

* **Article history**:
Received: ۱۷ November ۲۰۲۳
Received in revised form: ۳ May ۲۰۲٤
Accepted: ۰۸ June ۲۰۲٤
Published online: ۱٦ July ۲۰۲٤
Journal of Resistance Literature
Year ۱۵, No. ۲۹, Spring and Summer ۲۰۲٤
Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

۱. PhD Student of Arabic Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran.
Email: maryam۱۹۸۰j@gmail.com
۲.Professor of Arabic Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran.(Corresponding Author), Email: y.marof@yahoo.com
۳. Professor of Arabic Language and Literature, Razi University , Kermanshah, Iran.
Email: a.salimi@razi.ac.ir
٤.Professor of Arabic Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran.
Email: jahanger.amiri@yahoo.com

factors in a communication act. The existence of three main factors of sender, receiver and message and three sub-factors of context, code and contact are necessary in the formation of the communication process. Jaber Mohammad Abbas al-Jaberi (Madin al-Mousavi) is one of the prominent Iraqi poets. Mohammad Kazemi Kazemi is an Afghan immigrant poet who played a prominent role in the growth of Afghan resistance poetry. Through a descriptive-analytical method, the current research aims to compare the linguistic functions of Jaber Al-Jaberi's and Mohammad Kazem Kazemi's discourse of resistance, relying on Roman Jacobsen's communication model, so that, considering the communication components in the aforementioned theory, it can provide a new reading of the two poet's poetry of resistance.

۲. Methodology

The discourse of resistance is one of the most important themes that has a long history based on the events that happened throughout history in the two countries of Iraq and Afghanistan; therefore, by examining resistance literature in the poetry of these two poets and analyzing the themes of resistance in their poems - relying on the communication themes of Roman Jacobsen- it is possible to do a different reading of the literary texts and highlight the elements of resistance. By examining the constituent elements of verbal processes, it is possible to achieve different functions in these poems that form the nature and structure of the author's speech and message. the present research, therefore, seeks to show the reader a different style of analysis of the elements of resistance by considering the common aspects of elements of resistance in the poetry of Abbas Jaberi and Mohammad Kazem Kazemi and analyzing it based on Jacobsen's theory.

۳. Discussion

۳-۱. Content review

Poems by Jaber Al-Jaberi and Mohammad Kazem Kazemi, two contemporary Iraqi and Afghan poets of the resistance theme, are realistic about the political, social, and cultural events of their homeland. The lived experience of both poets in a land far from their homeland and in exile, forces them both to think about, and depict it in the form of poems of persistence and struggle, and they see it as their mission as poets to do. Jacobsen's theory of communication is considered a suitable tool for analyzing literary texts with different themes; therefore, this study analyzes poems of resistance by applying Jacobsen's theory. The purpose of this study is to investigate the literary style of two poets of resistance poetry. After collecting poetic data from both poets, their linguistic roles have been investigated and analyzed within the framework of Roman Jacobsen's communication model.

٣-١-١. Emotive role

One of the tasks of linguistic roles is to express personal-emotional states and to analyze human inner feelings. In some verses, Jaberi uses the objective pronoun ت (me) instead of ک (you) and creates an emotional image in his poem to remind people of, and to arouse their feelings against oppression. By reprimanding and blaming his people, instead of lamenting and regretting, he encourages them to resist and be brave, and reminds them that instead of crying over the graves of the dead, they should be firm like a mountain and seek to shine like the light of the moon: Your promise../ Who will cry out from the generations/ Or all of me will come that one is the moon. The poem begins with the imperative "Silence!" and addressing people, which form the persuasive and emotional linguistic roles, and in the continuation, the emotional role, becomes the dominant role.

Since the emotional structure is speaker-based, first person pronoun in verbs such as گفته ام، کرده ام (I have done, I have said) and those like منم، من (me, I'm), repeated several times in Kazemi's poems, are the main axis in the emotional function. Although, in terms of linguistic structure, there are other functions such as referential and persuasive functions in these verses, the emotional function is the dominant element.

۳-۱-۲. Conative role

Among other functions of language is its conative role. One of the indicators of the conative role is the use of phonetic construction. The function of the address term یا (You!) is due to the phonetic pattern and its syntactic role. By chanting and repeating the word "Karbala", Jaberi informs the audience of an event that makes him think and remember the incident of Karbala. Jaberi's use of the most obvious means of persuasiveness, i.e. the addressing technique and talking to Karbala as his special audience, directly persuades the addressee (receiver) of the message and conveys a message in which there is no possibility of truth or falsity, and the audience is aware of the events of the real world and the extratextual context is also referred to.

۳-۱-۳. Phatic role

When the message is directed towards the connection (communication channel), the empathic function is realized. Using questioning tools to start a communication is one of the poet's verbal arts. An interrogative words like لماذا (why) is a communication channel in these verses that opens up the conversation and shapes the phatic role. Jaberi's creative reference to historical events such as the oppression against Imam Ali (A), the wounding of Hazrat Zahra (pbuh) behind the door of their house, etc., is another channel of communication between him and the recipient of his message.

۳-۱-٤. Referential role

When the poet (sender) takes help from the elements that can be received with senses or intuition, he has benefited from the descriptive role of language. The referential function, however, refers to the

content of the messege. In some verses, Jaberi focuses the audience's mind on one main topic, namely Quds, and by repeating the **كلون عينيكِ**, he refers the audience to the real conditions of Quds; with the help of this reference, he conveys the meaning and message of his poem. Jaberi's use of several phonetic styles in the final stanza, **يا أنتِ يا قدسُ يا وعداً ويا قدراً** apparently used a phatic function in the construction of his words, but it seems to complete the referential role that he expressed in his previous verses. By repeating the verb "said", Kazemi refers the audience to the outer context of the text and conveys the ideology hidden in the semantic layers of his poem to the recipient of the message in the construction of a referential linguistic role. In Kazemi's verses, according to the orientation of the message of the sender (poet) towards the subject, the referential role of the element is dominant.

٣-١-٥. Metalingual role

Another role of language that seeks to recognize the code used in the message is the metalingual function. The meaning of code here is the one used in communication theory. The use of religious symbols, personality, nature, color, etc. in Jaberi's poems is in line with the transfer of the poet's desired themes and contents, and indicates Jaberi's powerful and poetic thought. Among the symbols that are used a lot in Jaberi's poetry of is الليل (tonight). Night is a confusing word in the political atmosphere of Iraq. Kazami also uses symbolic language in the discourse of Afghanistan and uses it to create a meta-lingual structure in his poetry. He beautifully uses a religious symbol in the poem “Kando” and says: "Do not let Zulfiqar turn to the side of someone/ who should roam the field without being hurt by his heart" (Kazemi, ٢٠١٢, p. ٥٦). Zulfiqar is a symbol of Imam Ali's bravery.

٣-١-٦. Poetic role

Another main function in the verbal message is the poetic role. When the direction of the message is towards itelf, poetic role is at work. In an ode, Jaberi conveys his message well by using an expressive

element and says: **فاطمةُ تخرج من عرش الله/ فی عینیها شمعةُ/ تطفئها ریحُ الغربةُ..تزرعها دمعةُ** (Fatima comes out from the throne of God/ In her eyes is a candle/ which the wind of loneliness extinguishes, and the tears grow.) Tears are one of the expressions of the eyes.

٤. Conclusion

Jacobsen's communication theory is one of the best contemporary language-communication theories that is used to analyze literary texts to achieve their meanings. Therefore, examining and analyzing linguistic functions in the resistance discourse of Jaber Al-Jaberi and Mohammad Kazemi in the framework of Jacobsen's communication model is considered the best tool of literary analysis to achieve the meanings hidden in the poetic messages of these two poets of resistance literature. The linguistic roles used in the poetry of these two poets, the main pillars of the communication pattern between the poet (sender) and the audience (receiver), are used in a complementary way, and one function cannot be considered as the dominant element.

Both poets are masterful in their use of metalingual role; it are used in many ways, but with special and different verbal structure, and the poets confront the receiver (addressee) with differences in message and meaning. Jaberi and Kazemi have been able to express their inner feelings and emotions to the audience by using the emotive role of language. They have performed well in persuading the audience to learn from religious-historical events and have performed well in connecting with the audience and creating a phatic function in the themes of resistance.

Keywords: Roman Jacobsen, Communication theory, Jaber Al-Jaberi, Mohammad Kazem Kazemi.

References [In Persian]:

- Ahmadi, Babak (١٣٨٠). *Text structure and interpretation*. ١٣th edition Tehran: Nahr-e-Karzan.

- Bousalami, Ata Allah (٢٠٢٢) "*Communication theory of Roman Jacobson and later education*", Journal of Legal and Social Sciences, Al-Maqarez Al-Jamaa al-Sharif Boushusheh: Algiers.

- Haj Momin, Hessam and Nazimian, Reza (٢٠١٤). *"Emotional meaning of poetry from the point of view of the theory of expression in the analysis of Taye Da'abal"*, Journal of Arabic Language and Literature of Ferdowsi University of Mashhad, Volume ٧, Number ١٣, pp. ١-٢٨.

- Al-Jaberi, Jaber (٢٠١٠). *Diwan Jaber Al-Jaberi*. Iraq, first edition. Afaq for Iraqi studies and research.

- Selden, Raman and Widdowson (٢٠١٧) *Guide to Contemporary Literary Theory*, translated by Abbas Mokhbar, Tehran: Ban Publishing House.

- Al-Shabi, Abu al-Qasim (١٩٧٧) *Diwan Aghani al-Hayyaeh*, first edition, Beirut: Dar Sadir.

- Safavi, Korosh (١٣٩١). *Familiarity with linguistics in Persian literature studies*. First edition, Tehran: Scientific publication.

- Fisk, John (١٣٨٨). *An introduction to communication studies*, translated by Mehdi Ghobraei, second edition, Tehran: Office of Media Studies and Development.

-Kazemi, Mohammad Kazem (١٣٧١) *I had walked*, first edition, Tehran: Surah Mehr Publications.

..... (١٣٧٥) *Morning in Chains*, first edition, Tehran: Islamic Propaganda Organization's artistic publication.

.....(٢٠١٢) *Sword and Geography*, first edition, Mashhad: Sepideh Bavaran Publishing House.

- Mohammadi, Gol Nisa (٢٠١٤) *Analysis of the poetry of Afghan migration*, first edition, Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.

- Maleki, Gouni, Fereshte, Ahmadi, Mohammad Nabi and Zainivand, Toraj (١٤٠١) *"Simaye Shahid; Haj Qasim Soleimani and Abu Mahdi Al-Muhandis (Case Study: Poetry of Ali Dawoodi and Hamid Helmi)"*, Comparative Literature Survey, ١٢(١), pp. ١٤١-١٥٧.
- Giroud, Pierre (٢٠١٠). *semiotics Translation of Muhammad Nabawi*. Tehran: Aghaz.
- Jacobsen, Roman (٢٠١٠). *Linguistics and Poetics*, translated by Korosh Safavi, Tehran: Hermes.
- Yazdani, Hossein; Saleh Mohammad Khaliq (٢٠١٥) *"Searching for traces of Ferdowsi's Shahnameh in the poetry of two poets of the Afghan resistance: Mohammad Kazemi Kazemi and Abdul Sami Hamed"*, Persistence Literature, vol. ١٤, p. ٣٢٩.
- Jacobsen, Roman (١٩٨٨*). Al-Qadaya al-Shaariyyah*, translated by Muhammad Wali and Mubarak Hanun, Maghreb: Dartoubqal.

References [In English]:

-Lyons, J. (١٩٧٧) *Semantics*. Cambridge, Camb. Univ. Press.
-Martinet. A (١٩٦٠) *Éléments de linguistique générale*, Parigi, Armand Colin, ١٩٦٠. Trad. it: Elementi di linguistica generale, Roma-Bari, Laterza, ١٩٦٦.

ادبیات پایداری
شاپا چاپی: ۶۸۸۱-۲۰۰۸
شاپا الکترونیکی: ۱۰۲۲-۲۸۲۱

خوانش تطبیقی کارکردهای زبانی در اشعار پایداری جابر الجابری و محمد کاظم کاظمی
با تکیه بر نظریهٔ ارتباطی رومن یاکوبسن*

مریم جلالی‌نژاد[۱]
یحیی معروف*[۲]
علی سلیمی[۳]
جهانگیر امیری[٤]

چکیده

عناصر سازه‌ای فرآیند کلامی در پیام، به عنوان نقش یا کارکردهای متفاوتی ظاهر می‌شوند که ماهیت و ساختار کلام را شکل می‌دهند. نظریهٔ ارتباطی، یکی از منسجم‌ترین طرح‌های کنش کلامی است که توسط رومن یاکوبسن فرمالیست و نظریه‌پرداز روس مطرح شده است. الگوی ارتباطی یاکوبسن با شش عامل شکل‌دهنده در یک کنش ارتباطی آغاز می شود. وجود سه عامل اصلی فرستنده، گیرنده و پیام و سه عامل فرعی زمینه، رمز و تماس در شکل‌گیری فرآیند ارتباطی ضروری است. جابر محمّد عباس الجابری(مدین الموسوی) از شعرای برجستهٔ مبارز عراقی است. محمّدکاظم کاظمی شاعر مهاجر افغانستانی است که نقش برجسته‌ای در رشد و بالندگی شعر مقاومت افغانستان داشته است. پژوهش حاضر بر آن است با روش توصیفی- تحلیلی به بررسی

*تاریخ دریافت مقاله: ۲۶-۰۸-۱۴۰۲ تاریخ بازنگری: ۱۴-۰۲-۱۴۰۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۹-۰۳-۱۴۰۳
نشریهٔ ادبیات پایداری، دورهٔ ۱۵، شمارهٔ ۲۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۳۷-۷۴
DOI: ۱۰,۲۲۱۰۳/jrl.۲۰۲٤,۲۲٥۳۱,۲۹۱٦
ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
حق‌مؤلف © نویسندگان:
۱.دانشجوی دکترای زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه:maryam۱۹۸۰j@gmail.com
۲. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. (نویسندهٔ مسئول)رایانامه:y.marof@yahoo.com
۳ . استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.رایانامه:a.salimi@razi.ac.ir
۴. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.رایانامه:jahnger.amiri@yahoo.com

تطبیقی کارکردهای زبانی گفتمان پایداری جابر الجابری و محمّد کاظم کاظمی با تکیه بر الگوی ارتباطی رومان یاکوبسن بپردازد تا با توجه به مؤلفه‌های ارتباطی در نظریهٔ مذکور بتواند به خوانشی نوین از شعر پایداری این دو شاعردست یابد. یافته‌های پژوهش بیانگر آنست که نحوهٔ به‌کارگیری کارکردهای ششگانهٔ زبانی در شعر جابری و کاظمی با توجه به بافت و پیام شعری‌شان با هم متفاوت است. جابری و کاظمی در انتقال پیام پایداری و مبارزه به ترتیب أهمیت از نقش زبانی ارجاعی، عاطفی، ترغیبی و همدلی بهره برده‌اند. کارکرد ارجاعی در شعر جابری و کارکرد عاطفی در شعر کاظمی، بارزترین کارکردهای زبانی بکار رفته در گفتمان پایداری این دو شاعر هستند.

واژه‌های کلیدی: رومن یاکوبسن، نظریهٔ ارتباطی، اشعار پایداری، جابر الجابری، محمد کاظم کاظمی.

۱- مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

ادبیات مقاومت، ادبیاتی است که آزموده‌های مبارزاتی یک نسل مقاوم و مبارز را که برای رهایی سرزمین، دین و فرهنگ خود از چنگال تجاوزگران به حریم ارزش‌های ملی و انسانی به پا خواسته است، برای نسل‌های آینده در بیان فخیم شعری و ادبی ترسیم و تصویر می‌کند. ادب مقاومت از نوع ادب متعهد و سیاسی است و محتوای آن بیان تلاش‌ها، اخلاص‌ها، ایثارها و مظلومیت‌های ملتی است که برای دفع تجاوز نظامی، دینی، فرهنگی، سنّتی، ملّی دشمنان قد برافراشته و در این مسیر رنج دیده و حرمان کشیده است. مضامین پایداری چون آزادی، وطن دوستی، ظلم ستیزی، بی‌کفایتی حاکمان و... از مهمترین مضامینی هستند که در ادبیات عربی و فارسی روان هر انسان آزادی‌خواه را نوازش می‌دهد. واکاوی اخلاق پایداری و نهادینه سازی آن در جامعه موجبات فراهم آوردن بستری جهت الگوپردازی گزاره‌های اخلاقی می‌گردد؛ زیرا شعر به لحاظ دارا بودن ماهیت عاطفی به سرعت در جامعه شیوع می‌یابد و موجبات آگاهی جامعه را فراهم می‌آورد (ملکی گونی،۱۴۰۱: ۱۴۲).

زمانی که مقاومت مردم یک کشور به سبب واکنش شدید و سرکوب‌های خاصمانهٔ رژیم حاکم، امکان گسترش را در داخل یک کشور پیدا نمی‌کند، به ناچار در سرزمینی دور از وطن خود و به عبارتی دیگر در تبعید رشد پیدا می‌کند. این امر زمینه‌ساز ظهور ادبیات مهاجرت یا مهجر می‌شود. انعکاس شرایط جامعه و نحوهٔ برخورد و مبارز با ظلم و ستم حاکم بر آن در گفتمان پایداری نمود پیدا می‌کند. جابر محمّد عباس الجابری یکی از شاعران مقاومت عراق است که زندگی خویش را در تبعید و دوری از وطن سپری کرده است. اشعار جابری بازتابی از فضای سیاسی- اجتماعی حاکم بر وطنش بوده و در تصاویر شعری‌اش پدیده‌های مقاومت و پایداری در برابر ظلم و ستم را به خوبی به تصویر می‌کشاند. از سویی دیگر ادبیات مهاجرت شاخه‌ای از ادبیات معاصر افغانستان است که با پناه بردن شاعران و نویسندگان افغانستانی به ایران و حضور فعال در مجامع ادبی ایران شکل گرفت. راستگوئی و زیست تجربه‌های واقعی از ویژگی‌های ادیبان مقاومت است. آنچه بر زبان و قلم خویش می‌آوردند بازتابی از دردی واقعی است که آن را تجربه کرده‌اند. زبان تصویری شعر مقاومت افغانستان در راستای مضامینی است که دغدغه‌های انسانی امروز را پاسخ می‌دهد. شعر مهاجرت افغانستان مسیر خود را در سه دوره سپری کرده است. شعر دوره دوم آن (۱۳۶۴-۱۳۷۳ش)که زمان پیروزی افغانستان بر شوروی سابق(روسیه) و مرحلهٔ شکوفایی شعر مقاومت است؛ شعری پخته‌تر و دارای جوهر شعری بیشتری بوده و رنگ حماسی- تغزلی را به خود گرفته است. محمّد کاظم کاظمی یکی از درخشان‌ترین چهره‌های شعر معاصر این دوره است. وی زاده هرات بوده و شاعر و نویسندهٔ ساکن ایران و بنیانگذار انجمن شاعران افغانستان در سال ۱۳۶۹ش است. شعر کاظمی، شعری اجتماعی و متعهد است که درد و رنج مردم ستمدیده و وضعیت اجتماعی- سیاسی کشورش را به تصویر می‌کشد و مقاومت و پایداری را تنها راه ایستادگی و پیروزی می‌داند. لازم به ذکر است مطالعهٔ تطبیقی میان این دو شاعر عراقی و افغانستانی بر پایهٔ مکتب آمریکائی ادبیات تطبیقی بوده و هیچ تأثیر و تأثری به طور مستقیم در تشابهات و اختلافات بین این دو شاعر وجود نداشته است.

عصر معاصر، عصر دانش ارتباطات است؛ از این‌رو یکی از رویکردهای جدید زبانشناسی که به شکل میان‌رشته‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد، فرایند ارتباطی است. زبان در فرایند ارتباطی فردی و اجتماعی، نقشها و کارکردهای گوناگونی را داراست. زبان انسان یک فراگرد مدام در حال تغییر و پویایی بوده و در طول حیات و هستی انسان مدام در مسیر تغییرات شکلی و محتوایی قرار گرفته است. ارسطو فیلسوف یونانی، شاید اولین دانشمندی بود که نخستین بار در زمینه ارتباط سخن گفت. او در کتاب مطالعهٔ معانی بیان که معمولا مترادف آن را ارتباط می‌دانند، در تعریف ارتباط می‌نویسد: «ارتباط عبارت است از جست و جو برای دست یافتن به کلیه وسایل و امکانات موجود برای ترغیب و اقناع دیگران.» (نوکاریزی،۱۳۹۲: ۸۱) شاید بسیاری از تعاریفی که برای ارتباط ارائه شده تا حدودی از تعریف ارسطو سرچشمه گرفته باشد. ارتباط در معنای لغوی عبارت است از: «عمل انتقال، اظهار، بیان و گفتگو، بین یک فرد یا فرد دیگر»(مشبکی، ۱۳۸۵: ۲۱۱) در تعریف اصطلاحی ارتباط می‌توان گفت: «ارتباط عبارت است از جریان، فراگرد یا فراگرد تراکنشی جابجایی پیام میان حداقل دومنبع معنی مشروط برآنکه در منبع معنی ارتباط‌گیر، مشابهت معنی با معنی مورد نظر منبع معنی ارتباطگر ایجاد شود.(محسنیان‌راد، ۱۳۹۱: ۱۲) به عبارتی دیگر، ارتباط نوعی تعامل اجتماعی از طریق پیام است که باید دربردانندهٔ شرایط کلی پیام نیز باشد. کنش ارتباطی باید دارای یک فرستنده، یک مجرا(کانال)، یک پیام، یک گیرنده، یک ارتباط بین فرستنده و گیرنده، تأثیر و بافتی که ارتباط در آن رخ می‌دهد، باشد؛ بنابراین می‌توان گفت، از آنجایی که گفتمان پایداری یکی از مهمترین مضامینی است که بنا به حوادث رخ داده در طول تاریخ در دو کشور عراق و افغانستان پیشینه‌ای طولانی دارد؛ لذا با بررسی ادبیات پایداری اشعار این دو شاعر و تحلیل مضامین مقاومت اشعارشان با تکیه بر مضامین ارتباطی رومن یاکوبسن، می‌توان به خوانشی متفاوت از متون ادبی و برجسته‌سازی عناصر مقاومت پرداخت؛ چرا که با بررسی عناصر تشکیل دهنده فرایندهای کلامی می‌توان به کارکردهای متفاوتی در این اشعار دست یافت که ماهیت و ساختار کلام و پیام نویسنده را تشکیل می‌دهد. بنابراین جستار موجود در پی آن

است که با توجه به وجوه مشترک عناصر مقاومت در شعر عباس جابری و محمد کاظم کاظمی و تحلیل آن بر اساس نظریه کلامی یاکوبسن، از طرفی سبکی متفاوت از تحلیل عناصر مقاومت را برای خواننده نمایان سازد و از سویی دیگر با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و بررسی بخشی از اشعار مقاومت این دو شاعر در پی پاسخ به سوالات زیر است:

۱- بارزترین کارکردهای زبانی بکار رفته در اشعار دو شاعر پایداری کدامند؟

۲- نقش‌های زبانی چه تاثیری در برجسته‌سازی اشعار پایداری جابر الجابری و کاظمی داشته‌اند؟

۱- ۲-پیشینهٔ پژوهش

بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد پژوهش‌هایی در مورد اشعار جابر الجابری و محمد کاظم کاظمی صورت گرفته است. پژوهش‌های انجام شده در زمینهٔ شعر جابر الجابری که تاکنون انجام گرفته است عبارتند از:

- سوادی میرزائی(۱۳۹۳) در پایان‌نامهٔ دانشگاهی«اللغة الشعریّة فی أشعار مدین الموسوی السیاسی (الموسیقی والمعجم الشعری)» با بهره‌گیری از روش توصیفی- تحلیلی به بررسی عناصر زبان شعری در مدین الموسوی در دو دیوان شعری «الریح و الرماد» و «أوراق الزمن الغائب» این شاعر پرداخته است. وی به این نتیجه دست یافته است که شاعر تا حدی در هماهنگی بین وزن و معنا موفق بوده و نزدیکی اسلوب شاعر در موضوع‌های مختلف نشان دهندهٔ این مسأله است که حجم ثروت لفظی مدین الموسوی در یک خط موازی حرکت کرده است. لطفی فرد (۱۳۹۴) در پایان‌نامهٔ دانشگاهی «بررسی اشعار و آثار مدین الموسوی شاعر معاصر عراقی» به بررسی آثار نظم و نثر شاعر و ادیب؛ جابر الجابری با نگاه توصیفی - تحلیلی پرداخته و به این نتیجه دست رسیده است که اشعار سیاسی در شعر جابری نمود بیشتری از دیگر اغراض شعری دارد. تقی‌زاده و گیاه‌پور(۱۳۹۶) در مقالهٔ «مؤلفه‌های پایداری در شعر جابر محمّد جابری؛ شاعر معاصر عراقی و ملک الشعرای بهار» به بررسی تطبیقی مضامین مشترک مقاومت در شعر این دو شاعر پرداخته‌اند. خشم و

تحدّی در بیشتر اشعار مقاومت جابری و بهار تجلّی پیدا کرده است. تقی‌زاده، غضنفری و جنتی‌فر(۱۳۹۹) در مقالهٔ «بررسی تطبیقی عناصر ادبیات مقاومت در شعر جابر محمّد جابری و فرّخی یزدی» به مقایسهٔ مضامین مقاومت در شعر این دو شاعر پرداخته‌اند. نتایج تحقیق بیانگر آن است که مضامین پایداری چون وطن دوستی، جانفشانی، تلاش برای آزادی و ... در هر شعر هر دو شاعر مشترک هستند. پاک‌وطن، سعدون‌زاده و اسماعیل غانمی (۱۴۴۲) در پژوهش «مظاهر أدب المقاومة فی شعر مدین الموسوی» به بررسی مظاهر ادب مقاومت در شعر جابری پرداخته‌اند. نتیجه این تحقیق بیانگر آن است که مدین الموسوی علی رغم بودن در تبعید و دوری از وطن؛ مضامین پایداری از وطن و مبارزه با ظلم و ستم را به خوبی در شعرش نشان داده است.

در زمینهٔ اشعار محمّد کاظم کاظمی چندین پژوهش صورت گرفته است که برخی از مهمترین آنها عبارتند از: علی جان هزاره‌ای در پایان‌نامه ارشد خود تحت عنوان«بررسی تطبیقی مضامین ادبیات پایداری در اشعار محمود درویش و محمّد کاظم کاظمی»(۱۳۹۶) به بررسی تطبیقی مضامین پایداری در شعر دو شاعر پرداخته و به این نتیجه رسیده است که زمینه‌های سیاسی- اجتماعی دو کشور بر ادبیات هر دو شاعر تأثیر مستقیم داشته است. چهرقانی، قاسم‌زاده و ذوالقدر در مقالهٔ «تحلیل بینامتنی تلمحیات در شعر محمّد کاظم کاظمی»(۱۳۹۸)به بررسی شیوه‌های کاربرد تلمیح در اشعار وی پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش بیانگر آن است که تلمیحات شعر کاظمی غالبا در پیوند با موضوعها و متون دینی از قبیل قرآن، حدیث، تاریخ اسلام و...شکل گرفته و روابط بینامتنی به شکل نفی جزئی بیشترین کاربرد را در شعر کاظمی داشته است. موسوی و شعبانی در مقالهٔ«شگردها و درونمایه‌های طنز در شعر محمّد کاظم کاظمی شاعر افغانستانی و احمد مطر شاعر عراقی»(۱۴۰۰)، پس از اشارهٔ کوتاهی به زندگی مطر و کاظمی به بررسی تطبیقی طنز در شعر پایداری و مبارزه پرداخته است. احمد مطر از طنز به عنوان استراتژی منحصر به فرد و شاید تنها وسیله برای بیدارگری بهره برده؛ ولی کاظمی از طنز به عنوان یک شگرد شعری و در راستای جلب توجه مخاطب بهره برده است.

بر این اساس از آنجا که تاکنون پژوهش مستقلی در زمینهٔ بررسی شعر پایداری جابر الجابری و محمّد کاظم کاظمی در دو ادب عربی و فارسی از زاویهٔ تطبیق با نظریهٔ ارتباطی یاکوبسن مورد بررسی و پژوهش قرار نگرفته است، لذا پژوهش حاضر، پژوهشی جدید بوده و بررسی مؤلفه‌های کلامی این شاعران پایداری برای انتقال مضامین و مفاهیم مورد نظرشان به مخاطب و شناخت سبک شعری‌شان امری ضروری است. ذکر این نکته ضروری است که دو شاعر انتخاب شده در این پژوهش، هر دو از شاعران معاصر پایداری هستند که بنابر شرایط زمانی سرشار از ظلم و اختناق مجبور به ترک وطن شده‌اند.

۱- ۳. مبانی پژوهش

ضرورت انجام این پژوهش از آن جهت است که اشعار جابر الجابری و محمّد کاظم کاظمی؛ دو شاعر پایداری معاصر عراقی و افغانستانی که اشعاری رئالیست و واقعگرا از رویدادهای سیاسی- اجتماعی و فرهنگی وطنشان است؛ تجربهٔ زیستهٔ هر دو شاعر در سرزمینی دور از وطن و در تبعید و مهاجرت؛ آن دو را وادار به اندیشه و تفکری می‌کند که آن اندیشه را در قالب اشعار پایداری و مبارزه به تصویر می‌کشند و رسالت شاعری خویش را در انجام آن می‌بینند. از آنجا که نظریهٔ ارتباطی یاکوبسن ابزار مناسبی برای بررسی و تحلیل متون ادبی با درونمایه‌های متفاوت به شمار می‌رود، لذا بررسی اشعار پایداری با تطبیق بر نظریهٔ یاکوبسن مد نظر قرار داده شده است. هدف این تحقیق بررسی سبک ادبی دو شاعر پایداری است که پس از جمع آوری داده‌های شعری و مضامین پایداری هر دو شاعر؛ به بررسی و تحلیل نقشهای زبانی آنها در چهار چوب مدل ارتباطی رومن یاکوبسن پرداخته شده است.

۲- بحث

مدل، یک شرح خلاصه شده و آگاهانه به شکل نموداری از یک چیز یا یک واقعیت است و به دنبال نشان دادن عناصر اصلی هر ساختار یا فرایند و روابط بین این عناصر می‌باشد. مدل‌های ارتباطی، چارچوب تشکیل دهندهٔ بافت هر متنی به شما می‌روند و این الگوها از عناصر تشکیل دهنده‌ای شکل گرفته‌اند.نظریهٔ ارتباطی(Communication

theory)رومن یاکوبسن، یکی از منسجم‌ترین مدل‌های ارتباطی است که کارکردی (نقشی) برجسته و مهم در کشف معانی دارد. این نظریهٔ ادبی، روشی منسجم و نظامند است که برای مطالعهٔ متون ادبی بکار می‌رود. این زبان‌شناس روسی، در نظریهٔ ارتباطی خود بر کارکردهای فردی و اجتماعی زبان تأکید می‌کند و به تبیین ابعاد گوناگون آن می‌پردازد. در نتیجه، چندسونگری در الگوی ارتباطی یاکوبسن سبب شده است تا این نظریه یکی از کامل‌ترین نظریه‌ها در زمینهٔ ارتباط کلامی باشد. الگوی ارتباطی یاکوبسن، الگوئی دوگانه است که خطی و شبیه به الگوهای سه ضلعی نیز می‌باشد. این زبانشناس از حلقه پراگ با وفادار ماندن به سوسور و افکارش، نقش اصلی و کاربردی زبان را ارتباط دانست.(بوسالمی،۲۰۲۲: ۹۷۹) یاکوبسن در یکی از مقاله‌های کلاسیک خود به نقش‌های زبان اشاره می‌کند و با کمک عوامل ششگانهٔ دخیل در ایجاد ارتباط، این نقش‌ها را از هم جدا می‌سازد. عامل اصلی برای تعیین نقشهای زبانی، پیام است و توجه پیام به هر یکی از این شش عامل می‌تواند به‌وجود آورندهٔ هر یک از نقش‌های زبانی باشد. ذکر این نکته ضروری است که تفکیک این نقش‌های زبانی صرفاً جنبهٔ نظری دارد و در بسیاری از موارد؛ گزاره‌هایی که به‌کار برده‌می‌شوند از چند نقش زبانی برخوردارند. (صفوی،۱۳۹۱: ۳۷)

یاکوبسن در هر کنش ارتباطی شش عامل فرستنده (addressee)، گیرنده(addresser)، موضوع(context)، پیام(message)، تماس(contact) و رمز(code) را دخیل می‌داند و مطابق با این شش عامل، شش کارکرد زبانی را در هر فرایند ارتباطی در نظر گرفته است. (بومزبر،۲۰۰۷: ۲۴) زمانی که از پیام فقط برای توجه به«فرستنده» استفاده بشود، نقش عاطفی شکل گرفته و با معطوف شدن پیام به سمت«گیرنده» نقش ترغیبی زبان بوجود می‌آید. در فرایند کنش ارتباطی، توجه پیام به سمت«مجرای عاطفی» شده و نقش همدلی را ایجاد کرده و در ادامهٔ فقط به بررسی «موضوع» پرداخته و نقش ارجاعی را رقم می‌زند. زمانی که توجه پیام به سمت رفتارهای ارتباطی همراه با زبان باشد و «رمزگان» را برجسته سازد، نقش فرازبانی شکل می‌گیرد.

مهمترین نقش زبانی، نقش ادبی است که پیام معطوف به خود«پیام» می‌شود و این همان نقش زیبایی آفرینی یا به گفتهٔ یاکوبسن نقش ادبی است. نکتهٔ قابل توجه در این نقش، هنری است که فرستندهٔ پیام با درکنار هم قرار دادن کلمات به خرج داده است. این آفرینش ادبی با توجه به تجربهٔ زیستهٔ شاعر عناصر سازندهٔ پیام دارای نمود بارزی می باشد.

اگر نظریهٔ ارتباطی یاکوبسن را به مدل گرافیکی تبدیل کنیم تصویر زیر نشان داده می‌شود:

موضوع (نقش ارجاعی)

فرستنده(نقش عاطفی).....پیام (نقش ادبی).....گیرنده (نقش ترغیبی)

مجرای ارتباطی(نقش همدلی)

کد(نقش فرازبانی)

در هر کنش ارتباطی شاعر(فرستنده) در ابتدا شعر را برای گیرنده (که همان مخاطب است) می فرستد؛ این پیام برای آنکه بتواند مؤثرتر باشد باید به موضوع یا مفهومی اشاره کند و موضوع را به صورت کلامی بیان کند. در این میان ابتدا رمزگان و سپس مجرای ارتباطی مورد نیاز است. جملات، ابیات و حرکات بدنی به مثابهٔ پیام، دارای فرستنده و گیرنده هستند که با رمزگشایی از آنان می‌توان مقصود شاعر را بهتر یافت. به کمک همین شش عامل، می‌توان نظریه‌های مختلف را از یکدیگر متمایز کرد. هر متن ادبی در تبعیت از

عناصر ششگانهٔ دخیل در ایجاد ارتباط است و نادیده گرفتن هر یک از این عوامل، منجر به نادیده گرفتن بخشی از روند ایجاد ارتباط است.

در این بخش از پژوهش به تحلیل و بررسی تطبیقی کارکردهای زبانی در شعر پایداری این دو شاعر عراقی و افغانستانی با تطبیق بر الگوی ارتباطی رومن یاکوبسن پرداخته می‌شود تا میزان بهره‌مندی هر دو شاعر(فرستنده) در بکارگیری نقش‌های شش‌گانهٔ زبانی و شیوهٔ ارتباطشان با مخاطب(گیرنده) در بستر گفتمان پایداری مشخص گردد:

۲-۱- نقش عاطفی

یکی از وظایف نقش‌های زبانی، بیان حالت‌های عاطفی - شخصی و تحلیل احساسات درونی انسان است. احساس خاص شاعر(هنرمند) بر اساس تجربیات واقعی زندگی‌اش شکل می‌گیرد و سپس در شعر وی نمود می‌یابد.(حاج مؤمن،۱۳۹۴: ۱۷) در بسیاری از موارد به هنگام شادمانی که بر اثر شادکامی پیش می‌آید و یا هنگام اندوه فراوان که بر اثر ناکامی رخ می‌دهد، از زبان برای نشان دادن شادی یا ناکامی خود استفاده می‌کنیم؛ از این‌رو، کارکرد دیگر زبان نقش عاطفی یا نقش بیانی (انفعالی) آن است: «اگر جهت‌گیری پیام به سوی گوینده باشد، نقش عاطفی زبان برتری دارد. این کارکرد زبانی بیانگر نگرش و احساس درونی گوینده (شاعر یا نویسنده) نسبت به موضوعی است که دربارهٔ آن سخن می‌گوید و گوینده در مرکز نقش عاطفی قرار دارد. این کارکرد زبانی بیانگر احساس گوینده از موضوعی است که دربارهٔ آن صحبت می‌کند و بیانگر احساس عاطفی خاصی است که می‌تواند واقعی باشد یا این چنین وانمود شود». (یاکوبسن، ۱۳۸۰: ۲۶۳)

جابری در واگویه‌ای درونی که با خویش دارد شعرش را آغاز می‌کند و به نظر می‌رسد که جهت‌گیری پیامش در ابتدا به سوی گوینده است و احساس و حال خودش را بیان می‌کند و نقش عاطفی زبان را شکل می‌دهد: «**مررت بالدیار ../ أسائل القدر/ عن صوتک العالق بالتراب و الشجر/ عن وجهک الشامخ کالمنار/ أسائل القدر/ کیف یجی اللیل إن لم یحبس النهار**»

(ترجمه: از آن سرزمین عبور کردم../ از سرنوشت می‌پرسم/ ازصدایت که با خاک و درخت در هم آمیخته است/ از چهرهٔ پرهمتت که همچون پرچم‌ها است/ از قضا و قدر می‌پرسم/ اگر روز زندانی نمی‌شد شب چگونه می‌آمد) (الجابری،۲۰۱۰: ۹۶) گزاره‌های فعلی«**مررت**» و «**أسائل**» در این ابیات به صیغهٔ متکلمی بیان شده و بافت موقعیتی فرستنده (شاعر)را به گیرنده (مخاطب) نشان می‌دهد، دارای کاکرد عاطفی است و جابری در نهایت تأثر و حزن همراه با ابهامی انکاری در ابتدا سرنوشت را مخاطب قرار می‌دهد و از او سوال می‌پرسد. استفاده از کارکردهای غیر کلامی بدنی چون صدای آمیخته با خاک و درخت و چهرهٔ پرهمت به همراه نقش عاطفی در توانمندی جابری در بهره‌گیری از نقش عاطفی زبان دلالت می‌کند.

جابری در ابیاتی دیگر ضمیر«**تُ**» را در مقابل «**ک**» قرار می‌دهد و یک تصویر عاطفی در شعرش خلق می‌کند تا هدایت مردم و برانگیخت احساسات آنان در مقابل ظلم را یادآور شود. وی با توبیخ و سرزنش مردمش، آنان را به جای نالیدن و حسرت خوردن، به مقاومت و شجاعت تشویق می‌کند و یادآور می‌شود که به جای گریستن بر قبر مردگان، همچون کوه استوار و در پی درخششی همچون نور ماه باشند: «**وعُدْتُ../ کی تهتف من قبرک الأجیال/ یا کلَّ من یرید أن یکون کالقمر..(من کان یخشی قمم الجبال/ یعیش فی الحفر)**»

(ترجمه: و برگشتم / تا چه زمانی از قبر اجدادت فریاد بر می‌آوری/ ای تمام کسانی که می‌خواهید که همچون ماه باشید. (هرکسی که از قلهٔ کوه‌ها می‌ترسد/ ناگزیر است که در دره‌ها زندگی کند) (همان: ۹۸) بهرهٔ غیر مستقیم جابری از بیتی معروف از قصیدهٔ «**ارادهٔ الحیاهٔ**» از الشابی، شاعر مشهور تونسی در پایان کلامش«**إذا الشعبُ یوماً اراد الحیاهٔ/ فلابدَّ أن یَستجیبَ القَدَر**» (الشابی،۱۹۹۷ :۷۷) بیانگر هنرمندی کلام جابری است. الشابی همهٔ اندیشه‌اش را در این بیت به مخاطبش ارائه می‌کند که ارادهٔ ملتها است که سرنوشت آنها را تغییر می‌دهد و اگر اراده و اشتیاق نباشد سرنوشت هر انسانی محکوم به فنا

و نابودی است. با تطبیق بر نظریه یاکوبسن این بیت عنصر غالب قصیدهٔ جابری و نقش زبانی ارجاعی نقش برجستهٔ آن بوده و شاعر با استفاده از آن بر پیام شعری‌اش افزوده است.

در شعر پایداری افغانستان نیز این کارکردها دیده می‌شود. کاظمی نیز در اشعارش پایداریش، احساس و حال خودش را به‌گونه‌ای توصیف می‌کند که مخاطب با او همراه می‌شود و می‌گوید: «از فضای سیاه می‌آیم/ همره اشک و آه می‌آیم/ غم لگد کرده است مرا/ ناله دنبال کرده است مرا/ دل غربت کشیده‌ای دارم/ پای هرسو دویده‌ای دارم/ از مه‌آلود راه می‌آیم/ همره اشک و آه می‌آیم/ دردهای نهفته‌ای دارم/ حرفهای نگفته‌ای دارم» (کاظمی،۱۳۷۰: ۱۲)آمدن از فضای سیاه و پرخفقان کشورش با چشمانی پر از اشک به غربتی که برایش پر از درد و حرف است و بهره‌مندی‌اش از کلماتی ساده و گویا همراه با بار عاطفی خنثی‌ای که دارند؛ بخوبی توصیف کنندهٔ حال کاظمی است. چرا که شاعر روح ایثار و مقاومت را در وجود مردم خفته یا خاموش می‌بیند و با یاس و ناامیدی احساتش را بیان می‌کند و با این کار در پی برانگیختن احساس مردم و مقابله با سیاهی و ظلم است.

جابری در جایی دیگر از اشعارش به بیان غیر مستقیم احساس و عاطفه‌اش نسبت به حادثهٔ کربلا و درس آموزی از آن می‌پردازد و می‌گوید: «**أنا یا أرض عاملهٔ طرید/ غدا فی کلِّ الجراح بما یرید/ أنا جُرح الحسین یمدُّ ظِلا/ علی کلِّ الجِراح بها یُهیبُ**» (**ترجمه**: من، ای سرزمین طرد شده/ فردا در کنار هر زخمی هستم با آنچه می‌خواهد/ من زخم حسینم که سایه می‌افکند/ بر هر زخمی از آنچه می‌ترسد)(جابری،۲۰۱۰: ۴۱۰) بکارگیری مستقیم ضمیر«**أنا**» و تکرار واژهٔ«**جرح**» و مشتقاتش از فضای عاطفی عمیق حاکم برشاعر سخن می‌گوید. مدین الموسوی در ابیاتی دیگر می‌گوید: «**إننی جرحٌ عراقی/ وقد أرهقه النزف..تداعی فوق زندیک/ یا عاصمهٔ الدفء..رسولَ الشهداء/ فأنا کلی بما أعنیه..أصبحتُ جمیعاً کربلاء**»

(**ترجمه**: من زخمی عراقی هستم/ خونریزی او را خسته کرده است... بالای بند دست فرا می‌خواند/ یا پایتخت حرارت... پیامبر شهیدان/ من همهٔ آن چیزی هستم که مرا

می‌رنجاند..من همهٔ کربلا شدم) (همان: ۲۹۷) وی خودش را مجموعه‌ای از حادثهٔ کربلا و حتی خود آن واقعه می‌داند و با آوردن ضمیرمتکلم در فعل«أصبحتُ» بر آن تأکید می‌کند.

حادثهٔ حزن‌آمیز کربلا نیز از مضامین پر کاربرد در شعر پایداری افغانستان است. کاظمی نیز از حادثهٔ غیر قابل باور کربلا می‌گوید:«خاموش، مردمان! که من آغاز کرده‌ام/ صبح از فراز نَی سخن آغاز کرده‌ام/ اینک منم زبان خدا بر بلند نَی/ هفتاد بند گفته‌ام از بند بندِ نَی/ از من سروده‌اید به شیون سروده‌اید/ شیون سروده‌اید و نه از من سروده‌اید/ این کربلا که رزمگه من نبوده است/ کشتِ من این زمین سترون نبوده است/ این کربلای کیست که بی شور وماجراست؟/ راوی خطا نکرد؛ روایت چرا خطاست؟/ (این گونه می سرود و به زنجیر می‌گذشت/ این کاروان چه تلخ، چه دلگیر می‌گذشت) » (کاظمی، ۱۳۹۲: ۱۷) شروع شعر با فعل امر«خاموش» و منادا قرار دادن مردمانی است که دو نقش زبانی ترغیبی و عاطفی را شکل می‌دهند و در ادامه نقش عاطفی، نقش مسلط بر ابیاتش می‌شود. از آنجا که ساخت عاطفی متکلم محور است؛ ضمیر متکلم در فعلهای «کرده‌ام، گفته‌ام» و ضمیر متکلم که چندین بار در شعر کاظمی با لفظ«من، منم» تکرار شده‌اند؛ محور اصلی در کارکرد عاطفی هستند. هرچند در این ابیات از نظر ساخت زبانی، کارکردهای دیگر چون ارجاعی و ترغیبی هم وجود دارند اما کارکرد عاطفی عنصر غالب است

۲-۲-نقش ترغیبی

از جمله کارکردهای دیگر زبان، نقش ترغیبی یا تأثیری آن است. برخی از زبان‌شناسان نقش افهامی را نیز برای این کارکرد زبانی اطلاق نموده‌اند. «هنگامی که جهت‌گیری پیام به سمت مخاطب باشد، نقش ترغیبی زبان غالب است. به نوعی می‌توان گفت هنگامی که ارتباط بر گیرنده (مخاطب) متمرکز باشد کارکرد ترغیبی برتری می‌یابد. جملات امری، ندایی و دعایی بارزترین نمود زبانی این کارکرد محسوب می‌شوند. در کنار این همچنین بسیاری از جملات خبری که به قصد ترغیب بیان می‌شوند، نقش ترغیبی دارند هنگامی که

هدف از کلام جلب مشارکت گیرنده یا برانگیختن وی باشد، نقش انگیزشی یا ترغیبی زبان تحقق می‌یابد.»(گیرو، ۱۳۸۰: ۲۱)

جابری در قصیدهٔ کربلاء چنین سروده است: «**یا کربلاء/ أما ارتویت من الدماء/ یا کربلاء/ أما شبعتِ من الدماء/ من ألف عام والجراحُ تضخُّ أنهارا إلیکِ/ من الصباح إلی الصباح/ من السماء إلی المساء/ أو ماتعبتِ من البکاء/ یا کربلاء**»

(ترجمه: ای کربلا/ آیا از خون چشیده‌ای/ ای کربلا/ آیا از خون چشیده‌ای/ از خون هزارن سال و زخمی که رودها به سوی تو پمپاژ می‌کنند/ از صبح تا صبح/ از شب تا شب/ آیا از گریه کردن خسته نشدی/ ای کربلا)(جابری،۲۰۱۰: ۲۹۴) یکی از شاخصه‌های کارکرد نقش ترغیبی، استفاده از ساخت ندایی است. نحوهٔ عملکرد حرف ندای (یا) به دلیل الگوی آوایی و هم نقش نحوی آن است. جابری با منادا قرار دادن و تکرار واژهٔ «کربلاء» مخاطب را نسبت به واقعه‌ای آگاه می‌کند که او را وادار به اندیشدن و به یاد آوردن حادثهٔ کربلاء می‌کند. استفادهٔ جابری از بارزترین ابزار سازندهٔ نقش ترغیبی یعنی اسلوب ندا و کربلا را مخاطب خاص خود قرار دادن، سبب ترغیب مستقیم مخاطب (گیرنده) پیامش شده و پیامی را بیان می‌کند که امکان صدق و کذب در آن وجود ندارد و مخاطب به حوادث دنیای واقعی و بافت برون متنی نیز ارجاع داده می‌شود. از اینرو می‌توان گفت کارکرد ارجاعی نیز در کنار نقش ترغیبی نیز در این ابیات دیده می‌شود. بکارگیری حروف هجایی«**اء**» الف با نرمی و لطافت و همزه با شدت و قوت در پایان هر مصرع تلفظ می‌شود،گیرنده با تناقض روبرو شده و سپس با منادا آمدن در پایان هر مصرع مخاطب در جریان سیال ذهنش با تصویر و پیام شاعر را در ذهنش شکل می‌دهد.

استفاده از این نقش زبانی در ساختار کلامی کاظمی نیز مشهود است:«ای بشر سرخی سیبت نفریبد، هشدار!/ تا به کی آتش دوزخ بنهی در زنبیل/ نزدی جان گرانمایه به آب و آتش/ می‌کنی دعوی همسنگی موسی و خلیل/ شاعر! این موعظه در گوشِ که می‌ریزی مفت؟/ مردمی از دهن آماده و از گوش علیل/ ای خدا! این تو و این کعبه و این لشکر فیل»(کاظمی،۱۳۹۲: ۸۷) بهرهٔ جابری از داستان تمثیلی هبوط انسان از بهشت به زمین

رویکردی نوستالژی و پر احساسی را به کلامش می‌دهد که گیرندهٔ پیامش را به تشویق و ترغیب مستقیم و آگاهانه مجبور می‌کند. مخاطب قراردادن بشر و سپس شاعر و خدا در یک سیر ارتباطی مشخص و همراهی آنها با تعجب و استفهام انکاری و پرسش، سبب بروز نقش زبانی ترغیبی در این ابیات میشود؛ هرچند بروز نقش‌های دیگر نیز در تکمیل نقش ترغیبی منافاتی باهم ندارند و مکمل هم هستند. کاظمی در این ابیات با ارجاع مستقیم مخاطب به وقایع تاریخی؛ توانسته ذهن مخاطب را با خود همراه کند و به ایجاد تأثر در او بپردازد و کارکرد ارجاعی را که هرچند فرعی است بیآفریند.

جابری با در نظر گرفتن مستقیم گیرندهٔ پیامش می‌گوید: «**یا غضب الله صبی فوقنا حمماً/ فنحن أولی عبدالله بالغضب/ یا غائبا وقلوب الناس تحمله/ نبضاً یشاطرها فی قلبه التعبِ**»

(**ترجمه:** ای خشم خدا که بر سرما گدازه‌ها بیفکن/ پس ما سزاوارترین بندگان خدا به خشم خداییم/ ای پنهانی که دلهای مردم تو را حمل می‌کنند / در قلب خسته‌اش تپشی را تقسیم می‌کند) (جابری،۲۰۱۰: ۴۳۳) وی با استفادهٔ مستقیم از حرف ندا «**یا**» و منادا قرار دادن«**یا غضب الله**» و «**یا غائبا**» در سیاقی که غضب و خشم خدا نیز با همنشینی واژگان در کنار هم نیز نشان داده می‌شود، به برجسته‌ترکردن نقش ترغیبی در کلامش می‌پردازد. سپس در ادامه منادا را بشکل مخاطب خاص قرار دادن ادامه می‌دهد و می‌گوید: «**یا ابن النبیّ وفی جنبیک تحمله/ إرث النبوۀ یتلو أقدس الکتب...یا أیها الأنجم السارون فی ظلمٍ/ وأیها الأرؤس العالون کالقبب/ یا للرجال أما لله منتصر/ إلا یدٌ تدرک المضطر فی الکرب/ کونی الشهیدۀ یا بغداد شاهدۀ/ علی ید رقصت فی بیتک الخرب**»

(**ترجمه:** ای پسر پیامبرحالی که با خودت حمل می‌کنی/ میراث پیامبر را که مقدس‌ترین کتاب می‌خوانند. ای ستارگان متحرک در تاریکی/ و ای سرهای برافراشته شده همچون گنبدها/ ای مردان! مگر برای خدا یاری کننده‌ای نیست/ بجز دستی که در غم و اندوه درمانده را یاری می‌کند/ ای بغداد گواه باش/ بر دستی که در خانه ویران شده‌ات رقصید)(همان،۲۰۱۰: ۴۳۸) سازه‌های ندائی«**یا ابن النبیّ، یا أیها الأنجم، و أیها**

الأرؤس، یا للرجال» که در ساختار اسمی و انشائی هستند و سپس آوردن فعل امر «**کونی»** بر شدت ترغیب مخاطب و گیرندهٔ پیام جابری تأکید می‌کند.

کاظمی هم در ترغیب مخاطب عامش به همکاری و همبستگی از گزارهٔ امری «سازی بزن و دستی بده» استفاده می‌کند و می‌گوید:«سازی بزن که دیر زمانی است نغمه‌ها/ در دستگاه ما و تو شیون درست شد/ دستی بده که ـ گرچه به دنیا امید نیست/ شاید پلی برای رسیدن، درست شد» (کاظمی،۱۳۹۲: ۹۷) چینش فعل امر «سازی بزن نغمه و دستگاه» بر خواستن کاظمی از مخاطبش دلالت می‌کند؛ از اینرو محوریت با مخاطب و نقش ترغیبی است.

۲-۳-نقش همدلی

هرگاه جهت‌گیری پیام به سمت تماس(مجرای ارتباطی) معطوف شود، کارکرد همدلانه تحقق می‌یابد. هدف از ایجاد ارتباط در این کارکرد برقراری و یا قطع ارتباط است». (سلدن، ۱۳۷۲: ۷)یکی دیگر از کارکردهای ارتباطی، نقش همدلی یا انتباهی است. این کارکرد الفت ساز، به دنبال حفظ رابطهٔ بین فرستنده و گیرنده و اثبات صورت گرفتن ارتباط است و فرستنده در این حالت از واژگان یا الفاظی استفاده می‌کند که هدفی جز ایجاد ارتباط ندارد.(یاکوبسن،۱۹۸۸: ۳۰)

جابری کلامش را با پرسش از قبرهای ویران شده آغاز می‌کند و می‌سراید: «**لماذا عفت منهم قبور وغیرهم/ تلألأ نوراً بالنعیم شموعها/ لماذا خبت منهم شموس و غُیبت/ بدور مع القرآن کان طلوعها/ وقفت وفی حلقی شجاً یستفزّنی/ وقد هُد من تلک العماد رفیعها/ أسائلها الزهراء کیف تهشّمت/ عشیة خلف الباب عمداً ضلوعها»**

(ترجمه: چرا قبرهایشان و غیرآنان از بین رفتند/ شمعها با نعمتها درخشیدند/ چرا خورشید از آنها ناامید شد وناپدید شد/ طلوعش با چرخیدن قرآن ناامید شد/ ایستادم در حالی که در گلویم استخوانی است که مرا تحریک می‌کند/ و از آن ستونها، بلندترینشان هدایت شده است/ از حضرت زهرا(س) بپرسم چگونه خرد شده/ آن شب پشت در میخ در استخوان دنده‌هایش)(جابری،۲۰۱۰: ۳۰۲)بهره‌مندی از ابزارهای پرسشی برای آغاز یک

ارتباط از هنرمندی‌های کلامی شاعر است. گزاره‌های متفاوت پرسشی«**لماذا**» و «**أسائل**» از مجاری ارتباطی در این ابیات هستند که باب سخن را می‌گشایند و نقش همدلانه را شکل می‌دهند. اشارهٔ خلاقانهٔ جابری به حوادث تاریخی که بوقوع پیوسته‌اند؛ همچون ظلم و خانه نشینی حضرت علی(ع)، زخمی شدن حضرت زهرا(س) در پشت درب منزلشان و... یکی دیگر از مجاری ارتباطی جابری با گیرنده پیامش است. استفاده از کلمات متناسب در کنار هم، ضمیر«**ها**» در هر مصرع و در هر تصویری که ایجاد می‌شود، مخاطب نیز همراه شاعر است و فضایی همدلانه شکل می‌گیرد. شاعر قوه عاطفه و احساس مخاطب را با داستان زخمی شدن حضرت زهرا(س) تحریک می‌کند و تن ندادن حضرت زهرا(س) به ظلم را محور مقاومت و برانگیختن مردم در مقابل سیاهی دلیلی برای ارتباط میان شاعر با مردم قرار می‌دهد.

شاعر پرآوازهٔ افغانستانی نیز به زیبایی می‌گوید:«هلا! هلا! به کجا می‌روید؟ برگردید/ قدم نهید به میدان اگر، نه نامردید/ کجا روید چنین سرافکنده و خاموش؟/ کجا روید چنین نیمه جان و نعش به دوش؟/ کجا روید چنین خسته و عرق‌ریزان» (کاظمی،۱۳۷۱: ۷) استفادهٔ کاظمی از صوت ندایی«هلا» که برای تنبیه مخاطبان استفاده کرده به همراه پرسش از دلیل فرار بزدلانهٔ آنها، یکی از مجاری ارتباطی دیگری است که در شعرکاظمی به چشم می‌خورد. در این ابیات به وضوح جهت‌گیری پیام(متن) به سمت ایجاد تماس لفظی است و مجاری ارتباطی فرار کردن از میدان جنگ، سرافکنده و خاموش بودن، نیمه جان و خسته بودن در مرکز توجه و جهت‌گیری پیام قرار می‌گیرد.

کاظمی نیز به استادی به جریان ضربت خوردن حضرت علی(ع) اشاره می‌کند و با قرار دادن مخاطب در فضائی عاطفی می‌گوید:«وقسم خورده ترین تیغ، فرود آمد و رفت/ ناگهان هرچه نفس بود، کبود آمد ورفت/ در خطرپوشی دیوار ندیدیم چه شد/ برق نفرین شده‌ای بود، فرود آمد و رفت/ از خم کوچه پدیدار شد انبان بر دوش/ تا که معلوم شد این مرد که بود، آمد و رفت/ از کجا بود؟چه سان بود؟ ندانستیمش/ این قدر هست که بخشنده چو رود آمد و رفت» (کاظمی،۱۳۷۱: ۳۲)جابری(فرستنده) پس از قرار دادن مخاطب در

مجاری ارتباطی او را با پرسش‌هایی روبرو می‌کند که به نظر می‌رسد هویت این مرد ناشناخته هست همانطور که وقتی شبانه به شکلی ناشناس برای کمک به یتیمان و فقیران به درخانه هایشان می‌رفت اما وقتی ایشان مورد ضربت واقع شدند، تازه شناخته شدند و بخشش ایشان هویت حقیقی شان را آشکار کرد. این مرد بخشنده همچون رودی بخشنده و جاری بودند که آمدند و رفتند اما جود و بخششی که از خود برجای گذاشتند همچون رود ماندگار شده است.

از نمونه کارکرد همدلی دیگری که در شعرجابری دیده می‌شود این است: «**هل أنت مثلی..تائهُ اللفتاتِ تبحث عن حبیب/ هل أنت مثلی..متعبُ الخَفقَات أرهقکَ الوجیب/ هل أنتَ مثلی..نازفٌ والجرحُ خلفهُ الطبیب/ هل أنت مثلی..صارخٌ..فی صمتک الهادی المُریب/ هل أنت مثلی ..مُتعبُ الخطواتِ تحضُنُک الدروب)**

(**ترجمه**:آیا تو هم مثل من هستی.. سرگشته‌ای هستی که به دنبال محبوبی می‌گردی/ آیا تو هم مثل من هستی..خسته کوبیده شده‌ای که سفر تو را به سختی می‌اندازد/ آیا تو هم مثل من هستی... صریح ...در سکوت آرام و پرشک و تردید/ آیا تو هم مثل من هستی... خسته و رنجور گامهایی که راه‌ها تو را در آغوش می‌گیرند) (الجابری،۲۰۱۰: ۴۵) جابری در قصیده‌ای دیگر با استفاده از گزاره‌های پرسشی«**هَل**» انشایی و ایجابی بوده و با توجه به اندیشه و ایدئولوژی که دارد از مخاطب می‌پرسد که آیا او هم مانند خودش سرگشته و حیران است. این سرگشتگی و حیرانی که در دورهٔ دوم زندگی جابری در غربت و دور از وطن روی داده است با تکرار«**هل أنت مثلی**» نشان داده شده و در ادامه به توصیف شرایط خودش پرداخته و مخاطب را در همهٔ اینها همچون خودش می‌داند. درواقع جابری خود را دور از مردم نمی‌داند و با پرسش از آنان، سعی دارد، وابستگی خود را به مردم وطن و سرزمین اجدادی‌اش ابراز نموده و دلتنگی خود نسبت به وطن را با اشعارش سوزناک و ناله‌های جگر سوز در غربت به تصویر بکشد.

۲-٤- نقش ارجاعی

زمانی که شاعر(فرستنده) برای انتقال پیام خویش از عناصری کمک می‌گیرد که می‌توان آن را با حواس ظاهری و باطنی دریافت از نقش توصیفی زبان بهره برده است. نقش ارجاعی یا اشاره‌ای، جهت‌گیری واقعیت پیام تنها به سمت موضع و بافت است. لاینز این نقش را توصیفی و بوهلر آنرا بیانی می‌داند. (لاینز،۱۹۷۷: ۵۰)در برخی از کتابهای زبان‌شناسی برای این نقش زبانی اصطلاح شناختی (cognitive) و یا تلقینی(suggestive) را بکار برده‌اند. (المسدی، ۱۹۷۷: ۱۵۹)این اصطلاحات برخلاف تفاوت ظاهری که دارند در یک نقطه مشترک هستند و آن مربوط به زمانی است که پیام(متن) بر سیاق و مفهوم متمرکز باشد و کل ارتباط را در بر بگیرد. استفاده از جملات اخباری بارزترین شکل بکارگیری نقش ارجاعی می‌باشد. صدق و کذب این جملات تنها از طریق محیط امکان پذیر است. موضوع پیام، نقش مهمی در ایجاد این کارکرد زبانی دارد.(صفوی،۱۳۸۰،ج۱: ۴۲) این نقش زمانی در نقش‌های شش‌گانه می‌کند که پیام(متن) بر مفهوم و سیاق متمرکز باشد و کل ارتباط را در بر بگیرد. این نقش در برابر نقش‌های زبانی دیگر، کاربردی ثانویه دارد و از کارکردهای فرعی زبان به شمار می‌رود. این نقش، بی‌نشان‌ترین شکل کاربرد زبان را دارد.

جابری در ابیاتی قدس را مخاطب قرار می‌دهد با بیان تصاویر واقعی و عینی از شرایط سیاسی و اجتماعی قدس می‌گوید: «**کلون عینیکِ جرحٌ فارغٌ نَضِرُ/ کلونُ عینیکِ ضوءٌ مدّ قامته/ علی النجوم مشی یعلو وینحدر/ کلون عینیکِ جرحٌ هزّ عتمتنا/ فصفّقت حوله الأضواء والصور/ یا أنتِ یا قدسُ یا وعداً ویا قدراً** »

(ترجمه: همچون رنگ چشمانت زخمی/ همچون رنگ چشمانت، نوری است که قامتش را طولانی کرده است/ بر ستارگانی که راه می‌رود بالا می‌رود و سرازیر می‌شود/ نورها وتصاویر اطراف آن دست می‌زنند/ ای تو ای قدس ای وعده داده شده و ای مقدر شده) (الجابری،۲۰۱۰: ۴۲۳)جابری در این ابیات ذهن مخاطب را بر یک موضوع اصلی یعنی قدس متمرکز می‌کند و با تکرار «**کلون عینیکِ**» به ارجاع مخاطب به شرایط واقعی قدس می‌پردازد و به کمک این ارجاع سبب تأثیر برگیرندهٔ معنا و پیام شعرش می‌شود.

استفاده جابری از چندین اسلوب ندائی در مصرع پایانی«**یا أنتِ یا قدسُ یا وعداً ویا قدراً**» به ظاهر از کارکرد ترغیبی در ساخت کلامش بهره برده؛ ولی به نظر می‌رسد کامل کنندهٔ نقش ارجاعی است که در ابیات قبلش بیان کرده است. شاعر زیبایی شهر را به زیبایی چشمان مخاطب و حال مردمش را به چشمانی زخمی بدل می‌کند و قدس را از مردمش جدا نمی‌داند و با مخاطب قرار دادن مردم، آنان را به پیروزی مقدر شده وعد می‌دهد.

کاظمی نیز در شعر روایت می‌گوید:«وکسی گفت، چنین گفت: سفر سنگین است/ باد با قافله دیری است که سرسنگین است/ گفت: با زخم جگرکاه قدم باید سود/ برنمک پوش ترین راه قدم باید سود/ گفت: ره خون جگر می‌دهد امشب همه را/ آب در کاسهٔ سر می‌دهد امشب همه را» و ادامه می‌دهد و می‌گوید:«وکسی گفت: بخسپید، فرج در پیش است/ کربلا را بگذارید که حج در پیش است/ الغرض در همهٔ قافله یک مرد نبود/ یا اگر هم بود، شایستهٔ ناورد نبود» (کاظمی،۱۳۷۱: ۳۷) کاظمی با تکرار فعل «گفت» مخاطب را به بافت بیرونی متن ارجاع می‌دهد و ایدئولوژی نهفته در لایه‌های معنائی شعرش را در ساخت نقش زبانی ارجاعی به گیرندهٔ پیام منتقل می‌کند. در ابیات کاظمی با توجه به جهت‌گیری پیام فرستنده(شاعر) به سمت موضوع، نقش ارجاعی عنصر غالب است. کاظمی با الگوهای نحوی خبری به ارجاع گیرنده پیامش به مسألهٔ مهدویت که از ارکان اعتقادی شیعه است؛ می‌پردازد. وی با بیان امید به انتظار و فرج؛ ذهن گیرنده پیامش را به فضائی منتقل می‌کند که احتمال صدق و کذب در آن وجود ندارد. اتصال حادثهٔ کربلا به مسأله مهدویت و بیان آن در قالب فعل امری«بگذارید» سبب انتقال نقش ارجاعی کلام به نقش ترغیبی نیز می‌شود.

جابری در شعر به چیره‌دستی از کارکرد ارجاعی بهره برده و می‌گوید: «**دمُک المضیّع أم دمی/ فمک المُکمّم بالمباضع أم فمی/ إنی أنا کلّ العراق/ إنی أنا کلّ العراق../ من الشمالِ إلی الجنوبِ/ من الشروقِ إلی الغروبِ/ من المساء إلی المساء/**

من الدم المطلول فی عصر الدمِ/ إنی أنا الحزن الذی لا زال یبکی کربلاء/ إنی أنا وهجُ الدماء/ إنی أنا عطشُ الفراتِ ونخلُهُ/ إنی أنا العراق»

(**ترجمه:** خون تو هدر رفته یا خون من/ دهان تو پاره شده با نیشترها یا دهان من / همانا من همهٔ عراقم/ همانا من همهٔ عراقم/ از شمال تا جنوب/ از شرق تا غرب/ از شب تا شب/ از خون ریخته شده در عصر خون/ من حزنی هستم که پیوسته برای کربلا گریه می‌کند/ من قرمزی خون هستم/ من عطش فرات و نخلستان‌هایش هستم/ من عراقم) (الجابری،۲۰۱۰: ۲۱۳) استفادهٔ جابری از گزاره‌های خبری و توصیف آنها و سپس خودش را وطنش یعنی عراق دانستن، نشان دهندهٔ تمرکز پیامش بر بافت کلی متن و موضوع شعری‌اش است و این سبب در اولویت قرار گرفتن کارکرد ارجاعی متنش می‌شود. این ارجاع، ابزاری است برای وادار کردن مخاطب به آگاهی از شرایط سیاسی و اجتماعی کشورش عراق می‌باشد. بسامد جملات خبری که به صورت مستقیم کارکرد ارجاعی دارند، در این ابیات واضح هستند. در واقع شاعر از بافت خبری در اشعارش استفاده می‌کند تا پیوند وجودی خود را نسبت به وطن و ارادت خود را به سرزمینش بیان کند و حال و روزش را با اوضاع مردمش گره بزند.

کاظمی در یکی از زیباترین اشعار پایداری؛ شعر «هفتاد و دو تیغ» این‌چنین می‌سراید: «آی دوزخ سفران!گاه دریغ آمده است/ سربدزدید که هفتاد و دوتیغ آمده است/ طعمهٔ تلخ جحیمید، گلوگیر شده/ چرک زخمید- که کوفه است-سرازیر شده/ فوج فرعونید یا قافلهٔ قابیلید/ ننگ محضید، ندانم زکدامین ایلید/ شعله گر افسرد، خاکستر ما خواهد رفت/ تن اگر خفت به صحرا، سر ما خواهد رفت/ راه سخت است، اگر سر برود نیست شگفت/ کاروان با سر رهبر برود نیست شگفت/ تن به صحرای عطش سوخته، سر بر نیزه/ برنمی‌گردیم زین دشت، مگر بر نیزه/ تشنه می‌سوزیم با مشک در این خونین دشت/ دست می‌کاریم تا مرد بروید زین دشت/ آی دوزخ سفران! گاه سفر آمده است/ سربدزدید که هفتاد و دو سر آمده است» (کاظمی،۱۳۷۱: ۲۲) کاظمی با آگاه کردن مخاطب با استفاده از اسلوب ندائی«آی دوزخ سفران، گاه دریغ آمده است» ذهن مخاطب را تشویق و ترغیب به

حادثه‌ای می‌کند که در واقعیت و جهان بیرونی به وقوع پیوسته است و در ابیات پایانی نیز با تکرار آن اما در به شکل دیگری سرانجام تلخ حادثهٔ کربلا را بیان می‌کند که آن «هفتاد و دوتیغ» به « هفتاد و دو سر» تبدیل شده و شهید شده‌اند. کاظمی در این شعر با استفاده از گزاره‌های خبری به توصیف واقعی و عینی حادثهٔ کربلا در عین زیباشناسی می‌پردازد. ارجاع آگاهانه و هوشمندانهٔ مخاطب به وقایع تاریخی با اشاره به«فوج فرعونید یا قافلهٔ قابیلید» نقش ارجاعی موجود در شعر کاظمی را به خوبی نشان می‌دهد.

۲-۵- نقش فرازبانی

نقش زبانی دیگری که به دنبال تشخیص رمزی است که در پیام استفاده می‌شود، کارکرد فرازبانی است. منظور از رمز در اینجا رمزی است که در نظریهٔ ارتباطی به کار می‌رود. هر پیامی به ناگزیر کارکرد فرازبانی پنهان و آشکار دارد. آنها باید به رمزی که به انحاء گوناگون به کار می‌روند هویت ببخشند. (فیسک، ۱۳۸۸: ۵۸) فرستنده و مخاطب در این نقش با استفاده از رمز به معانی حقیقی می‌رسند. یکی از فضاهای ارائهٔ نقش فرازبانی، استفاده از نماد است. نمادها زاییدهٔ تخیل و ذهن شاعر در محیطی هستند که از رهگذر تکرارهای معنی‌دار شکوفا می‌شوند و با استفاده از جانشینی در معنای واژگان نقش نوین می‌پذیرند. بهره‌گیری از نمادها بویژه نمادهای دینی، حماسی و طبیعت و... یکی از ویژگی‌های شعر معاصر عربی است.

بررسی و تحلیل نمادها در شناخت پیام‌های شعری یک شاعر امری ضروری است. بیان تصاویری شفاف و واقعی از فضای پر ظلم و ستم وطنی که دچار استبداد و خفقان شده؛ در قالب زبانی نمادین به ادب پایداری عربی و فارسی وارد شده است. استفاده از نمادهای دینی، شخصیت، طبیعت، رنگ و ... در اشعار جابری، در راستای انتقال مضامین و درون مایه‌های مورد نظر شاعر روی داده و بر اندیشهٔ توانمند و شاعرانهٔ جابری دلالت می‌کند. از جملهٔ نمادهائی که در شعر پایداری جابری فراوان بکار رفته،«**الليل**» است. شب واژهٔ ابهام آفرینی در فضای سیاسی حاکم بر عراق است. جابری در جایی از شعرش می‌گوید:

«**فالليلُ..ليلٌ..إذا نامت جوانُبُه/ والسيفُ/ سيفٌ... و إن يَغدو على خُذَمِ**»

(ترجمه: پس آن شب..شب است/ ..هنگامی که تنش خوابید/ وشمشیر/ شمشیری.. اگر چه بر بدنهای تکه شده حمله کرد)(جابری،۲۰۱۰: ۶۷) استفاده از نماد «اللیل»، اشاره به تاریکی و ظلمت حاکم بر وطن شاعر است و در ادامهٔ همان شعر به زیبایی از نمادهای استعاری طبیعی و حیوانی بهره برده و می‌گوید:**«تبقی الأسودُ بشمس الغاب»** (ترجمه: شیرها با خورشید جنگل باقی می‌مانند) (همان: ۶۸) خورشید نماد زندگی و نور و امیدی است که با پنهان شدنش تاریکی که همان سلطهٔ حزب بعث است بر عراق حکمفرما می‌شوند؛ اما پنهان نمی‌شود و همواره در عراق است و می‌درخشد. این خورشید در جنگلی است که آن جنگل نماد مردم عراق است که با دست خالی آماده ایستادگی در برابر ظلم و ستم هستند. در این جنگل پر تلاطم شیرهائی که مقتدر اما ترسان از آتش هستند همچنان در این جنگل باقی می‌مانند.جابری در شعری دیگر از نماد **«النجم»** بهره می‌برد:**«یا نجم دونَک عن منازلهم/ لا تقترب منها ولاتَدُر»**

(ترجمه: ای ستاره تو مقام پایین‌تری نسبت به جایگاه آنها داری/ به آنها نزدیک نشو و دور آنها نگرد)(همان: ۳۴۱) ستاره نمادی از روشنایی است که همان مبارزانی هستند که به قیام در برابر حزب بعث پرداخته و به استبداد داخلی و استعمار پایان می‌دهند. این ستارگان شهیدانی هستند که در راه آزادی این وطن کشته می‌شوند.

بهره‌گیری شاعران معاصر عراقی از نمادهای دینی یکی از توانمندیهای شعری ایشان است. از دیگر نمادهای پرکاربرد در شعر جابری می‌توان به نمادهای دینی اشاره کرد که فراوان و پربسامد در شعر جابری دیده می‌شود. وی درعنوان قصیدهٔ**«آیات بینّاتٌ.. من کتاب و فاطمه»** که یک پیام دینی و سیاسی است؛ آشکارا از دو واژهٔ نمادپرداز**«یوسف»** و **«فاطمه»** نام می‌برد و مخاطب پیامش را با خود همراه می‌کند. جابری به عنوان مؤلفهٔ اصلی پیام، نقش فاعلی را در این اثر ادبی ایفا می‌کند. گیرندهٔ پیام (مخاطب شعر) مؤلفهٔ سومی است که نقش اساسی را در این فرآیند ارتباطی داراست. زمینهٔ تماس شعر، دوری و تبعید شاعر از عراق است. بافت موقعیتی که کلام جابری در آن شکل می‌گیرد، سرشار از حزن، اندوه، خشم و درعین حال امید است. جابری نماد **«یوسف»** را

شش بار و نماد «**فاطمه**» را هفت بار تکرار کرده و این تکرار سبب تولید موسیقی درونی شعر جابری شده است.

کاظمی نیز درگفتمان پایداری افغانستان از زبان نمادین استفاده می‌کند و از آن در ایجاد کاکرد فرازبانی شعرش بهره می‌برد. وی در شعر کندو به زیبایی از نماد دینی استفاده می‌کند و می‌گوید:«مبادا ذوالفقارت سوی کس پهلو بچرخاند/ که باید بی آزارِ از قلب میدان رو بچرخاند»(کاظمی،۱۳۹۲: ۵۶) ذوالفقار در اینجا نمادی از شجاعت و دلاوری حضرت علی(ع) است که مخاطبش را از روبرو شدن با آن می‌ترساند. یا در جایی دیگر از نمادهای دینی- تاریخی دیگری همچون آفرینش انسان و فریبکاری ابلیس و شهادت امام علی(ع) و امام حسین(ع) بهره برده و می‌گوید:«در این گندم نمی‌دانم کدام ابلیس مخفی شد/ که قابیل مجسم کرد فرزندان آدم را/ من این فصل تباهی را از آن هنگام حس کردم/ که مسجد پنهان کرد در خویش ابن ملجم را/ وسقایان این امت- خداشان تشنه کش سازد/ بر اسماعیل و هاجر نیز بستند آب زمزم را»(همان: ۲۵) یا به چیره دستی نماد حضرت یوسف(ع) را اینگونه بیان می‌کند:«آری، برادران همگی ناتنی شدند/ این سیبها، بهار نشد، کندنی شدند» (همان: ۱۱) کاظمی تأسفش از جا ماندن از قافلهٔ دوستانش را با بهره‌گیری از یک نماد طبیعی یعنی گل شقایق نشان می‌دهد و از شهادت دوستانش سخن می‌گوید که برای وی یک حسرت بزرگ شده است:«رفتند شقایق نفسان صد افق و باز/ من در خم و پیچ سفر و ناقهٔ چینم/ یک عمر شفق گفتم و یک عمر شقایق/ معلوم شد آخر نه چنینم نه چنانم»(کاظمی،۱۳۷۵: ۶۵)

۲-٦- نقش ادبی

کارکرد اصلی دیگر در پیام کلامی، نقش ادبی یا شاعرانه است. زمانی که جهت‌گیری پیام، به سوی خودش باشد، نقش ادبی یا شعری مطرح می‌شود. نقش شعری، تنها نقش هنر کلامی نیست، بلکه صرفا نقش مسلط و تعیین‌کنندهٔ آن به شمار می‌رود؛ در حالی که نقش‌های زبانی دیگر از نقش‌های ثانوی و فرعی برخوردار هستند. از دیدگاه یاکوبسن پیام این کارکرد زبانی، توجه مخاطب را به ساختار نحوی، زبان ادبی و الگوهای صوتی نهفته

در پیام جلب می‌کند. عامل مسلط این نقش، زیبایی‌شناسی است و شاعر(فرستنده)با استفاده از زبان به عنوان یک اصل زیبایی‌آفرینی استفاده کرده و آن را در راستای تأثیرگذاری بر مخاطب(گیرنده) به خدمت می‌گیرد. جابری در خلق تصاویر هنری شعری‌اش به استفاده از الگوهای آوایی، آرایه‌های ادبی متفاوتی می‌پردازد. جابری در قصیده‌ای با استفاده از عنصر بیانی به خوبی به انتقال پیام خویش می‌پردازد و می‌گوید: «**فاطمةُ تخرج من عرش الله/ فی عینیها شمعةُ/ تطفئها ریحُ الغربةِ..تزرعها دمعة**»(الجابری،۲۰۱۰،ص۳۶۴)حضرت فاطمه(س) از عرش خداوند خارج می‌شود درحالی که اشک همچون شمعی درخشان است که باد غربت آن را خاموش می‌کند و اشک آن را می‌کارد. اشک یکی از جلوه‌های سخن‌گویی چشم است. استفادهٔ جابری از عنصر تشبیه که اشک چشم (مشبه) را به شمعی(مشبه به) تشبیه کرده است که باد غربت بر آن می‌ورزد و خاموشش می‌کند و غریبی و دوری از وطن همچون بادی سرد و بی‌روح است؛ مجرای ارتباطی را شکل می‌دهد که در انتقال پیام فرستنده به گیرنده(مخاطب شعرش) بسیار مؤثر است. یا در جایی دیگر از شعرش از الگویی استعاری بهره برده: «**هذا العالمُ..غاباتٌ متناثرةٌ تَحکُمها الأنیاب**»(**ترجمه:** این جهان.. جنگل‌هائی پراکنده‌اند.. نیشها آنها را حکمرانی می‌کنند) (همان: ۳۸) جابری با هنرمندی حاکمان خونریز را به گرگهایی درنده تشبیه و سپس مشبه را حذف کرده و بعد با اشاره به دندانهای آنها از استعارهٔ مکنیه بهره برده است.

کاظمی نیز در گفتمان پایداریش از عنصر بیانی استعاره بهره برده: «گرچه با آسمان درافتادی/ تا که طرحی دگر دراندازی/ باز این فالگیر آبله رو، طالعت را نوشت در دستت» (کاظمی،۱۳۷۵: ۱۰۹) فالگیر آبله رو استعاره مصرّحه‌ای از آسمانی است که با ستارگان آبله‌رو زشت شده و زمانی که شاعر به آن نگاه می‌کند، این تصویر زشترو را می‌بیند که همچون سرنوشت و تقدیر مردم افغانستان به زشتی مقدر شده است. یا در جایی دیگر می‌گوید:«آی دوزخ سفران! گاه دریغ آمده است/ سر بدزدید که هفتاد و دو تیغ آمده است» (کاظمی،۱۳۷۱: ۴۵) هفتاد و دوتیغ استعاره از هفتاد و دوتن شهیدان عاشورا هستند که به شکل استعارهٔ مصرحهٔ مجرده بکار رفته است. ترکیب اضافه استعاری دیگر در این

بیت کاظمی به چشم می‌خورد: «ای کاش می‌گرفت به جای تو دست مرگ/ جان تمام قوم/ قبیله را» (همان: ۱۰۲)از پرکاربردترین عناصر بیانی کنایه است که در شعر کاظمی بیشتر از شعر جابری دیده می‌شود.کاظمی: «شادمان چه نمازند وضو باطل بود/ آب این رود همان از ده بالا گل بود» (کاظمی،۱۳۷۵: ۹۶)آب ده بالا گل بودن، کنایه از وجود انحراف و کجی از سطوح بالای جامعه است. کاظمی:«ما وزنجیر، زنجیر نامرد/ حلقه حلقه پر از حسرت و درد/ تا سحر زنگ زنجیر خوردیم/ بارها حلقه را شمردیم» (کاظمی،۱۳۷۹: ۲۶) زنجیر نمادی از زندانی و اسیر شدن است.کاظمی از ظلم استکبار و می‌گوید که مردم سرزمینش را به اسارت کشانده و زندانی کرده و تکرار هنرمندانهٔ واژهٔ زنجیر این را در ذهن مخاطب به تصویر می‌کشد (همان: ۸۵).

۳- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، خوانش تطبیقی کارکردهای زبانی در گفتمان پایداری جابر الجابری و محمّد کاظمی با تکیه بر مدل ارتباطی رومن یاکوبسن مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های تحقیق بر اساس مدل ارتباطی یاکوبسن، بیانگر آن است که:

- نظریهٔ ارتباطی یاکوبسن از بهترین نظریه‌های ارتباطی- زبانی معاصر است که برای تحلیل متون ادبی و دستیابی به معانی آنها بکار می‌رود؛ از این‌رو بررسی و تحلیل کارکردهای زبانی در گفتمان پایداری جابر الجابری و محمّد کاظمی در چارچوب الگوی ارتباطی یاکوبسن بهترین ابزار تحلیل ادبی برای دستیابی به معانی نهفته در پیام‌های شعری این دو شاعر ادبیات پایداری به شمار می‌رود. نقش‌های زبانی بکار رفته در شعر این دو شاعر؛ اصلی‌ترین رکن الگوی ارتباطی بین شاعر(فرستنده) و مخاطب(گیرنده) هستند که به شکل مکمل در کنار هم استفاده می‌شوند و نمی‌توان تنها یک کارکرد را عنصر غالب دانست.

-نحوهٔ بکارگیری کارکردهای شش‌گانهٔ زبانی در شعر جابری و کاظمی با توجه به بافت اجتماعی- سیاسی وطنشان در قبل و بعد از مهاجرتشان و پیام شعری‌شان با هم

متفاوت است. جابری و کاظمی در انتقال پیام پایداری و مبارزه به ترتیب أهمیت و أولویت از نقش‌های زبانی ارجاعی، عاطفی، ترغیبی، همدلی، فرازبانی و ادبی بهره برده‌اند.

– با توجه به درک جابری از فضای استبداد و خفقان حزب بعث در عراق و مهاجرتش به کشوری دیگر و درد مهاجر بودن را داشتن، کارکرد ارجاعی در شعر وی پربسامدترین نقش زبانی است و از آنجائی که فضای سیاسی–اجتماعی افعانستان با عراق متفاوت بوده و کاظمی تنها درک مهاجر بودن را داشته است، از اینرو کارکرد عاطفی در شعر کاظمی بارزترین کارکرد زبانی بکار رفته در گفتمان پایداری این شاعر به‌شمار می‌رود.

– هردو شاعر در گفتمان پایداری خویش از نقش فرازبانی با چیره‌دستی؛ به شکلی فراوان اما با ساختار کلامی و متفاوت خاص خود بهره برده و گیرنده(مخاطب) را با تفاوتهای پیامی و معنائی روبرو می‌کنند. جابری و کاظمی با استفاده از نقش زبانی عاطفی توانسته‌اند به خوبی به بیان احساسات درونی و عواطفشان به مخاطب بپردازند. ایشان در ترغیب مخاطب به عبرت‌گیری از حوادث دینی– تاریخی به خوبی عمل کرده و در ارتباط گرفتن با مخاطب و ایجاد فضای همدلانه با مخاطب(گیرنده) در مضامین پایداری عملکرد خوبی داشته‌اند.

یادداشت‌ها

–زندگی جابر الجابری

جابر محمّد عباس الجابری در سال۱۳۷۸ق در نجف اشرف در خانواده‌ای مذهبی به دنیا آمد. تحصیلاتش را تا پایان دبیرستان در نجف ادامه داد و بعد از آن برای ادامه تحصیل و دریافت مدرک کارشناسی به موصل رفت. جابری از همان اوایل تحصیل شروع به سرودن شعر کرد و برای خود تخلص مدین الموسوی را برگزید. با وجود فضای خفقانی که حاکم در عراق بود، قصیدهٔ «وَ إنّی بحَمامِ العَلیلِ علیک» را که در سوگ از دست دادن دو برادرش سروده بود را در دانشگاه ارائه کرد و به دنبال آن توسط رژیم بعث دستگیر و زندانی شد تا سرانجام در سال ۱۴۰۰ق توانست به ایران بگریزد. جابری برای ادامه تحصیل به سوریه و لبنان رفت و در سال ۱۴۲۲ق موفق به اخذ مدرک دکترا در زبان وادبیات عربی گشت. وی پس از فروپاشی رژیم بعث در سال ۱۴۲۴ق به وطنش عراق بازگشت.(الجابری،۲۰۱۰ : ۱۱) آثار بسیاری از این ادیب عراقی در نظم و نثر عربی برجای مانده است که از جملهٔ آنها عبارتنداز: دیوانهای

شعری للریح والرماد(۲۰۰۲م)، لهم الشعر و الدیوان، الجرح أو لغة القرآن(۱۹۸۲م)، أوراق الزمن الغائب(۱۹۸۷م)،کان لنا وطن(۱۹۹۲م) و کتاب السید حیدر الحلّی شاعرا(۱۹۹۷م).

- زندگی محمّد کاظم کاظمی

محمّد کاظم کاظمی در ۲۰ دیماه سال ۱۳۴۶شمسی، در خانوادهای مذهبی و اهل ادب که در آن سنّت شاعر و شعرپروری برپا بود، در شهر هرات دیده به جهان گشود. وی از همان ابتدای جوانی در سن ۱۷ سالگی شروع به سرودن شعر کرد و در سال۱۳۶۱ اولین شعر منسجم خود را سرود. در سال ۱۳۶۳ به دلیل فضای پرتلاطم افغانستان و برای فرار از جنگ بر ضد مجاهدین از خدمت سربازی امتناع کرده و به همراه خانوادهاش به ایران مهاجرت کرد.(محمّدی،۱۳۹۴: ۵۵) در سال ۱۳۶۳ به ایران آمد و پس از پایان دورهٔ دبیرستان، کارشناسی خود را در رشتهٔ مهندسی عمران از دانشگاه فردوسی مشهد گرفت. از سال ۱۳۶۵ فعالیتهای ادبیاش را آغاز کرد. در سال ۱۳۶۷ به عضویت گروه شعر حوزهٔ هنری مشهد درآمد و در سال ۱۳۶۹ به انجمن شاعران انقلاب اسلامی افغانستان پیوست؛ و آن را در تا دههٔ هفتاد ادامه داد. انتشار مثنوی «بازگشت» او در فروردین ۱۳۷۰ مایهٔ شهرت او شد. از سال ۱۳۶۵ به فعالیتهای ادبی خود افزود و آن را در دههٔ هفتاد ادامه داد. وی با سرودن مثنوی بازگشت در فروردین ۱۳۷۰ به شعر افغان درخششی تازه بخشید. پس از آن در کنار تعمیق مطالعات به طور جدی به نقد ادبی روی آورد و به تربیت نسل تازهای از شاعران جوان افغان همت گماشت. کاظمی خودش را بیش از پیش وامدار علی معلم دامغانی میداند که بیشترین تحول را در شعرش ایجاد کرده و دیگری محمّدرضا شفیعی کدکنی است که عمیقترین تاثیر را بر بینش ادبیاش گذاشته است.(کاظمی، ۱۳۹۲: ۴)ازجمله آثار کاظمی عبارتند از: پیاده آمده بودم پیاده خواهم رفت(۱۳۷۱)، شمشیر و جغرافیا(۱۳۹۰)، قصهٔ سنگ و خشت(۱۳۹۰)، کفران(۱۳۸۸) و... کاظمی با نهادینهسازی درونمایههای مقاومت، شعر مقاومت را با پیشینهٔ پربار ادبیات حماسی مردم و سرزمین خویش پیوندی استوار بخشید و بر استواری، پایایی و پویایی شعر مقاومت افغانستان افزود. کاظمی با هموار کردن راه دشوار گذار هجرت و تحمل دشواریها و رنجها و دردهای فراوان غربت در برابر بیداد و استبداد دژخیمان در داخل کشور، توانست از اجرای رسالت و تعهد بزرگی که به حیث اهل قلم در برابر میهن و مردم خویش دارند، به خوبی به درآید.(یزدانی، ۱۳۹۵: ۳۲۹)

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- احمدی، بابک(۱۳۸۰). ***ساختار و تأویل متن***. چاپ سیزدهم. تهران: نشر مرکز.

-بوسالمی، عطاءالله. (۲۰۲۲). *«نظریة التواصل عند رومان جاکوبسون وبعدها التعلیمی»*، **مجلة العلوم القانونیة والإجتماعیة**، المرکز الجامعة الشریف بوشوشة: الجزائر.

- حاج مؤمن، حسام و ناظمیان، رضا. (۱۳۹۴). *«دلالت عاطفی شعر از دیدگاه نظریهٔ بیان در تحلیل تائیهٔ دعبل»*، **مجلهٔ زبان و ادبیات عربی**، دانشگاه فردوسی مشهد، دورهٔ ۷، شمارهٔ ۱۳، صص۱-۲۸.

- الجابری، جابر. (۲۰۱۰). ***دیوان جابر الجابری***. العراق. آفاق للدراسات والأبحاث العراقیّه.

- سلدن، رامان و ویدوسون (۱۳۹۷) ***راهنمای نظریهٔ ادبی معاصر***. ترجمهٔ عباس مخبر، تهران: نشر بان.

-الشابی،ابوالقاسم. (۱۹۷۷). ***دیوان أغانی الحیاة***. بیروت: دار صادر.

- صفوی، کوروش (۱۳۹۱). ***آشنایی با زبان‌شناسی در مطالعات ادب فارسی***. تهران: نشر علمی.

- فیسک،جان (۱۳۸۸). ***درآمدی بر مطالعات ارتباطی***، ترجمهٔ مهدی غبرایی، چاپ دوم، تهران: دفتر مطالعات و توسعهٔ رسانه‌ها.

کاظمی، محمّد کاظم. (۱۳۷۱)***پیاده آمده بودم***. تهران: انتشارات سورهٔ مهر.

کاظمی، محمّد کاظم. (۱۳۷۵). ***صبح در زنجیر***. تهران: نشر هنری سازمان تبلیغات اسلامی.

کاظمی، محمّد کاظم. (۱۳۹۲). ***شمشیر و جغرافیا***. مشهد: نشر سپیده باوران.

- محمّدی، گل نساء. (۱۳۹۴) ***تحلیل شعر مهاجرت افغانستان***. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

-ملکی گونی؛ فرشته، احمدی، محمّد نبی و زینی‌وند، تورج(۱۴۰۱)*«سیمای شهید؛ حاج قاسم سلیمانی و ابو مهدی المهندس (مطالعهٔ موردی: شعر علی داوودی و حمید حلمی)»*. **کاوش نامه ادبیات تطبیقی**، ۱۲(۱): ۱۴۱-۱۵۷.

- گیرو، پی‌یر. (۱۳۸۰). ***نشانه‌شناسی***. ترجمهٔ محمّد نبوی. تهران: آگاه.

-یاکوبسن، رومن. (۱۳۸۰). ***زبان‌شناسی و شعرشناسی***، ترجمهٔ کوروش صفوی، تهران: هرمس.

- یزدانی، حسین؛ صالح محمّد خلیق. (۱۳۹۵) *«جست و جوی رگه هایی از شاهنامه ی فردوسی در شعر دو تن از شاعران مقاومت افغانستان: محمّد کاظم کاظمی و عبدالسمیع حامد»*. **نشریهٔ ادبیات پایداری**، ش ۱۴: ۳۲۹-۳۵۳.

- یاکوبسن، رومن (۱۹۸۸). ***القضایا الشعریة***، ترجمهٔ محمّد ولی و مبارک حنون. المغرب: دارتوبقال.

ب.منابع لاتین

-Lyons, J. (۱۹۷۷) ***Semantics***. Cambridge, Camb. Univ. Press.-
-martinet. A (۱۹٦۰) ***Éléments de linguistique générale***, Parigi, Armand Colin, ۱۹٦۰. Trad. it: Elementi di linguistica generale, Roma-Bari, Laterza, ۱۹٦٦.